

Vallomás a pályámról* (II. rész)

Újvidékre visszakerülvén ismét nem viselkedtem úgy, mint aki tartósan szeretne megtelepedni a tartományi fővárosban. Anélkül, hogy Major Nándorral igyekeztem volna kapcsolatot teremteni, szerkesztői állás után érdeklődtem. Erdélyi Károly, a Magyar Szó főszerkesztője csak egyszer állt velem szóba s akkor is kinevetett. Nem csoda, mert, noha népszerűsítettem a Forum könyveit, a kifogásaimat sem hallgattam el. Fölháborodtam például azon, hogy a gyermekirodalmi antológiában a klasszikus és a mai magyarországi írók műveihez képest túl sok vajdasági magyar szöveget találunk. Nagyon hiányoltam belőle (az állítólagos fasizmus és művészete miatt nálunk is igencsak háttérbe szorított) Szabó Lőrinc verseit – a túlszerepeltetett Brasnyó- és Jung-versekkel szemben. Hiába dicsértem meg tehát Bori Imre Sinkó-monográfiáját, az államilag támogatott koncepcióját nyesegetni voltam kénytelen. A Dévavári által szerkesztett Dettre János-kötettel kapcsolatban pedig az volt a kifogásom, hogy a forradalmár-publicista írásait a korábban Szegeden közöltekkel együtt kellett volna kiadni. Részben e munkásság elmélyültebb megértése érdekében, részben pedig azért (amit azonban ilyen közvetlenül nem írhattam meg), hogy mint írástudók példát mutassunk a két állambürokrácia által fölállított határkerítés semmibevételére.

Ebben az időszakomban jelentkeztek irodalmi munkásságomban a túltermelés tünetei. 1980 őszétől ugyanis (ekkor költöztem Topolyáról Újvidékre) mellett, hogy a Kilátónak, a Magyar Szó szombati mellékletének heti kritikusa maradtam (s a hét közepén is jelentek meg ismertetőim a Magyar Szóban), Irodalomesztétikai csavargások címen műelemző rovatot indítottam a Képes Ifjúságban s ezenkívül a Hídnak, a 7 Napnak és az Újvidéki Rádió Szempont c. rovatának is dolgoztam. Számos esetben két, sőt három-négy helyen is méltattam ugyanazt a könyvet. Nem véletlenül ezernél is több ma már a nyomtatásban megjelent publikációim száma.

– Elveszíti a kritikusi becsületét! – aggódott Tomán László, a kiadó egyik, akkor már csak hébe-hóba publikáló szerkesztője, aki azt ajánlotta, hogy csak a könyvkiadónak írjak, még hozzá monográfiákat. (Ekkor már aláírtam a szerződést, melynek értelmében tanulmányt kellett írnom ifjúkorom egyik kedvenc költészetéről, az Ács Károlyéről.) Erre, a „szalonképesítésem” miatt aggódva, visszautasítottam a szerkesztőt, mondván, hogy az eltérő helyeken megjelenő írásaim kiegészítik egymást, minthogy bennük szerkesztői, illetve lokális érdekekhez való alkalmazkodás helyett a saját észrevételeimet közlöm, amennyire lehet: argumentáltan. (E kritikáim közül néhány ilyen formában bekerült a *Források és partok* c. kötetembe, melyből – s ezt a gondatlanul bennehagyott eredeti jegyzet bizonyítja – a magyar irodalomra vonatkozó részt a szerkesztő kihagyta.)

Nem illetem én be akkor egyik kollektívába sem Újvidéken. Hiába ajánlott be az irodalmi szerkesztőként éppen leköszönt Herceg János az Újvidéki Rádióba a saját helyére. S hiába vett pártfogásba Deák Ferenc, akinek akkor már a belügy általi fizikai megkínóztatását követően a szívinfarktust is el kellett szenvednie. Gion Nándor volt akkor a „halljakend” a művelődési műsorokban s főnökei elvárásainak igyekezett eleget tenni. Az ő műveihez való viszonyulásom is tanúsíthatja, hogy tájékozatlanul vagy szándékosan rágalmaznak s a kritikai szavam hiteltelenítésére törekednek azok, akik azt állítják, hogy az újvidékiekkel kapcsolatos véleményemben bosszú vezérel. Nos, Gion prózájáról én mind a mai napig többnyire jót írtam. S ez Major Nándorra is vonatkozik, akivel életemben talán csak háromszor váltottam szót, s aki politikai hatalomként közvetve akadályozta meg, hogy másodszor is elhelyezkedjek Újvidéken. (1978-ban meghökkenve vettem tudomásul: megtette azt, hogy a Majtényi Mihály-novellapályázat eredményhirdetésére Topolyán //! került sor, mivel én, akkor topolyai lakos voltam a zsűri elnöke.) No meg hobby Fehér Gyulára, aki a pártpolitikai direktíva szerint szűkítette a TV művelődési műsorainak ho-

rizontját s engem legfeljebb világirodalmi témák kapcsán juttatott szóhoz. Az is előfordult, hogy az egyik tájékoztató szerkesztő kamerája előtt mondtam a könyvismertetőmet, ám a közlés mégis elmaradt, mert Bori csak olyan föltétellel volt hajlandó dolgozni a TV-nek, ha engem (a jugoszláviai magyar irodalommal kapcsolatban) mellőznek.

Akik jobban ismertek, azok tudták: a műben rejtőző alkotói személyiséget is értékelve, nem azonosítom azt a magánemberrel. Ez ugyanis klikkhez is tarthat. Azt szerettem volna, ha kritikusai véleményemet minél kisebb mértékben kezdené ki az idő. Noha szépíróként könnyebben (legfeljebb egyes témáim mellőzésével vagy túlszimbolizálásával) érvényesülhettem volna, én Don Quijote módjára a kritika értéktudatosító-fővilágosító szerepére esküdtem. Ezért inkább összeszorítottam a fogam, s a vajdasági magyarság történetének tényei alapján úgy vélem, hogy vitáim során és értékeléseimben a lényegét illetően többnyire nekem volt igazam.

Vajon ki vállalt volna velem közösséget a nyolcvanas évek elején Újvidéken, ha a középiskolások becsei vetélkedőjén zsűritagként a világnyelvekről készített műfordítások háttérbe szorítása miatt tiltakoztam, amikor a műfordítók délszláv irányultsága is a kötelező törleszkedéshez tartozott? Pedig az én fenntartásom csupán azt jelentette, hogy az elgépiesedetten, kötelezően egyoldalú szellemi táplálkozás megbosszulja magát. A kiemelkedő délszláv írókat egyébként jómagam is megbecsültem és számos művüket népszerűsítettem. Nem egynek eredetiben olvastam a könyvét s írtam is róla. (Ma is ezt tartom a helyesebb megoldásnak a politikai és anyagi érdekből túlfavorizált műfordítás-irodalommal szemben.) Későbbi egyéves budapesti tartózkodásom idején a fiatalabb délszláv írók adataival egészítettem ki a Világirodalmi lexikon három kötetét.

S kinek lehetett az ínyére az a Kanizsai Írotáborban (1982-ben) elhangzott kijelentésem, amely szerint túl sok marxista könyvet adunk ki, s jócskán meg kellene rostálni ezeket a kiadványokat. (Fenyvesi Ottó, az Új Symposion munkatársa ekkor még nem nekem adott igazat.)

Ennek a kritikusai időszakomnak főleg annak határozott kimondása volt az értéke, hogy az intézményesen támogatott (ál)-avantgárd (amelyet egyre inkább posztmodernnek nevezünk) miatt csökken az olvasóink száma. Vezető íróink (Brasnyó, Tolnai) is beálltak a sorozatgyártók sorába, cinikus semmitmondásuk bogozgatása nem éri meg a befektetett időt. Egyébként

mindennél többet mond a válságukról az a tény, hogy abban az időben egyetlen tanulmányt sem írtak róluk kritikus nemzedéktársaik. Én igen. Erősen fenntartásokkal. Bori Imrének viszont szóbelileg igyekeztem fölhívni a figyelmét az Alkotók Gyűlésén arra, hogy a budapesti könyvtárak használata nélkül már nem alkothat jelentőset irodalomtudományunk, minthogy a magyarországi liberalizálódásnak köszönhetően, a fontos nagyotmondásaink konjunktúrájának – vége; citatamániánk és szövegátmeséléseink kultúrájának is befellegzett, rá kell térnünk a tanulmányírás európai útjaira. Ennek sem volt eredménye. Bori és köre számára egzisztenciális fontosságú volt az összefonódottság. Gerold és Utsi, akik elé (mikor még a Forum Kiadóházban voltak) engem példaként állított a főnököm, a kétévenkénti újraválasztásukért és a ranglétrán való haladásukért cserében a tekintélyvédelem kulcsfigurái lettek. A némileg szabadabb mozgású Bányai Jánossal és Fehér Kálmánnal egyetemben.

A válaszfal az élet és az irodalom között egyre vastagodik, méghozzá mesterségesen, gyarló emberi érdekeknek megfelelően, az olvasót elidegenítő módon – állítottam a Kanizsai Írotábor tanácskozásán, 1982 őszén. Ezt követően kezdte biztatni Bányai János a Ketrecbál c. kiemelkedő fontosságú regényébe kezdő Dudás Károlyt, hogy azután a mű megszületését követően, cenzorként is közbelépjen. S ezután nem hívtak meg engem majdnem másfél évtizedig a Kanizsai Írotáborba. Nem csoda, hiszen a Képes Ifjúságban sorozatban megjelent kisesszéim már a címeikben rendkívül provokatívak voltak: Amikor még avantgárd volt az avantgárd. Eretnekégetés?. Cinizmusok gondolkodnak. Az epigonizmusról. A giccsemler konjunktúrája. S a Dolgozók irodalmunk helyzetével kapcsolatos ankétjára íródott válasznak is hasonló a címe: Álirodalmi termékek virágzása. Túl konkrét volt ez a kritikusai kimutatások fedezetével született sommázás ahhoz, hogy ne sértettem volna ismét végig a Forum Könyvkiadó, valamint a lapok és folyóiratok öntelt vagy cinikus, netalán csak gépies szerkesztőit. Ilyen szövegek irogatása közben (a karrierizmus kórjáról mondottakat nem közölték), a valószínű választ sejtve, a bürokrata pofátlanság határait tanulmányozva pályáztam meg jónéhány munkahelyet, köztük vezető állást (pl. a Forum Könyvkiadó és az Új Symposion főszerkesztői munkahelyét) is.

Az elszigeteltség élménye még inkább arra ösztönzött, hogy vitákat provokálva szóvá tegyem irodalmunk és kultúránk álliberális irányítottságát. Szánalma-

san egyedül maradtam. Amiről már 1981-ben Hornyik Miklósnak a TV részére készített műsorában a folyóiratainkról szólva is beszéltem.

A magánéleti vonatkozástól eltekintve az Újvidékről való másodszori távozásom végső indoka az volt, hogy a fiatal symposionisták is ellenem fordultak. Pedig csak azt írtam róluk, hogy nincs hiteles valóság-élményük, mert képtelenek kilépni a már beépült közvetlen irodalmi elődeik és a konformista politikusok árnyékából. Utóbb, mikor már ráeszméltek, hogy manipulálják őket, s emiatt meg kell vívni (végül tragikusan végződött) szellemi harcukat, s tudomásul vették, hogy értük haragszom, nem ellenük, változtattak magatartásukon, s elnézést is kértek tőlem. Csakhogy én már Nagybecskerekén éltem, félig-meddig önkéntes száműzetésben a második feleségemnél. (Mellesleg: a költőzködésem előtti napokban, amikor huzamosabban kellett telefonálnom s így öntudatlanul is sokat foglalkoztattam a lehallgatókat, két, számomra addig csupán látásból ismert nő állított elém: egy újvidéki és egy szabadkai... Nem álltam kötélnek, noha éreztem, hogy az elvtársaknak legkevésbé az én Becskerekre való költőzködésem felel meg.)

A nyolcvanas években kisebb mértékben tartottak igényt az írásaimra Újvidéken, mint Szabadkán. Ám itt is rövidesen az Üzenetre korlátozódott a megjelenési lehetőségem, mert a 7 Nap irodalmi rovatszerkesztőjének (Csordás Mihálynak) kritikai kéziratát könyvben való megjelenésre alkalmatlannak találván, nem küldtem több kéziratot ennek az akkor népszerű hetilapnak. Nekem persze jobban fáj, mint a szerkesztőnek, hogy fércművét kiadhatatlannak minősítettem, de számomra az egészséges önbecslés a 7 Napban való rendszeres megjelenéseknél is fontosabb volt. Azzal vigasztalódhattam, hogy alig volt olyan írásom, amelyet Dévavári Zoltán ne közölt volna az ugyancsak szabadkai Üzenetben. Másodközlésben, kibővítve is a lehető legmagasabb tiszteletdíjért.

A nyolcvanas évektől novellákat is írtam, amelyeket főleg a Magyar Szó közölt. Nagybecskerekéről a Majtényi Mihály – novellapályázaton is részt vettem – több szöveggel. A Bányai János felügyelete alatt működő zsűri a kisebbségi élményt kifejező novellákat nem ajánlotta közlésre. Pedig hol voltam én a nemzeti elfogultságtól? Egy jó empátiájú kozmopolita is lehetett volna a diszkriminált írók szerzője. Eلسzörnyedtem, undorodtam. (Azóta nem szánok időt a szépprózáírásra, pedig úgy érzem: novellaciklusok, regények feszítik a tarsolyomat. Egy szatirikus drámát írtam 1998-ban

Titán Kámen, avagy a gerinctelenek címmel, a háború utáni magyar sorsot, a degenerálódás okait és formáit modellálva a szereplőkben. Színházaink természetesen inkább továbbra is külföldről importálnak darabokat, csak hogy egy ilyen fundamentális kisebbségi önkritikát ne kelljen színre vinni.)

Mivel a Bánság a vajdasági magyarság beolvastásának stratégiai pontja volt, ezért a belügy nem nézte jó szemmel ott-tartózkodásomat. Anyámtól örökölt lobbanékony természetem nehezen viselte el a provokációkat. Ezek közül hadd említsem csupán azt, hogy a belügyi szervek 1986-ban elutasította a kérelmemet, hogy az államok közötti csereakció keretében budapesti kutatásra mehessek, s egy névtelen telefonáló (a hangjáról ítélve szabadkai magyar politikusfeleség) erőltetetten mimelt montenegrói hangsúllyal megfenyegetett: ha nem változtatok magatartásomon, útlevelet sem fogok kapni.

Egyik bennfentes újvidéki komparatista ismerősöm (Dávid András) közölte velem, hogy a belügy dossziéja szerint „V. G. nagy erővel (sic!) rossz irányba vezet a bánáti magyarokat”. A már tudottak ellenére is meglepett ez az információ, mert addig nem volt tudomásom róla, hogy én „vezetek.” Hacsak olyképpen nem, hogy némelyik, becsei vetélkedőn jól szerepelt diáknak (telefonon) azt tanácsoltam: iratkozzon magyar tanszékre. Vagy amikor beadvánnyal fordultam a becskereki Petőfi Sándor Művelődési Egyesülethez, hogy létesítsünk hagyományápoló, értéktudatosító vitatibünt (Zrenjaninban!, ahol a környezet és a magyar kultúremlékek pusztítása „példásan” előrehaladott állapotban volt, s ahol a Bega régi medre melletti séta néhány perc alatt mazochista vergődéssé zülhetett az iszonyattól). Egyébként Vicei Károly zentai íróársamat be is börtönözték ehhez hasonló kísérletéért.

A Farkas Geiza Napok megalapítására vonatkozó javaslatomat elutasították, mire én az ezzel kapcsolatos naplójegyzeteimet eljuttattam az újvidéki és a szabadkai szerkesztőségekbe. Senki sem merte közölni őket. Sinkovits Péter, a Magyar Szó főszerkesztője a megvárakoztatásom után azzal fogadott, hogy az ilyen repülők nem ritkák...

Nem csoda, hogy így jártam, hiszen már a fogadtatásom is riasztó volt Becskerekén 1982 tavaszán. Mikor ugyanis az illetékesek tudomására jutott, hogy részt veszek a magyar nyelv és irodalom tanügyi tanácsosi munkahelyére kiírt pályázaton, a szakemberekből már összeállt bizottságot gyorsan leváltották, hogy olyan embert vehessenek föl, akit szükségleteiknek

megfelelően irányíthatnak. Állítólag ez alkalommal az volt a vesztem, hogy a pályaképemben a Szabad Európa Rádió méltatása is szerepelt. Igaz, néhány évvel később a Magyar Szó éppen nyugdíjba vonuló becskerekai munkatársa üzenet formájában felajánlotta a napilap bánsági mellékletének szerkesztését, de az ajánlat nem volt annyira meggyőző, mint a feleségem álláspontja, s inkább maradtam a könyveim között, minthogy az elvtársak követelményeivel dacolva szorongjak s netalán a bánsági sárban süllyedjek el.

Második feleségem, aki egy ideig gépelte a szövegeimet, matematikus lévén, megtanított a szöveg-szerkesztésre, s én 1987-től Amigával dolgozhattam. Továbbra is penzumírásokkal árasztottam el az Újvidéki Rádió irodalmi mellékleteit, de tanulmányokat is írtam Kafkáról, Camus-ról, Hesséről, Csáthról, Kosztolányiról, Papp Dánielről, Gozdsu Elekről és Szentelekyről, akiknek a munkásságát a budapesti Országos Széchenyi Könyvtárban is többször hetekig tanulmányoztam – a saját költségemen, mert ekkor már a Forum sem akart támogatni mint tudóst, s a tartományi tudományfejlesztő intézmény is elutasított. Igaz, a Híd (az 1984-től Bori által szerkesztett is) igényt tartott ezekre a többnyire vitalista szempontú, téma- és motívum-központú vizsgálódásokra. A kritikáimra viszont – főleg Geroldnak „köszönhetően” – nem.

Ugyanakkor annál fontosabb volt számomra, hogy Czine Mihály és Pomogáts Béla Budapesten, Gáll Ernő Kolozsvárott Ilia Mihály Szegeden és Tüskés Tibor Pécsen érdeklődést tanúsított a munkám iránt. Miután a magyar irodalomtudomány újvidéki fellegvárából eljöttem, nagy örömmre szolgált, hogy a budapesti Literatura közölte a Kassák-tanulmányomat és a Halász Gábor-értékezésem részletének is helyet adott. A szlovének érdeklődése is jól esett: az ő fölkérésükre terjedelmes tanulmányban tekintetem át a jugoszláviai magyar gyermekirodalom műveit a kezdetektől.

Ahhoz, hogy a két gyerekemről gondoskodhassak (a gyermektartás nem volt magas, de ez engem nem nyugtatott meg), és hogy a több ezer kötetes könyvtáramban maradhassak, a csökkenő tiszteletdíjakat 1985-től 1988-ig feketézéssel igyekeztem pótolni. Édességgel felpakolt tanárnőket szállítottam évente ötször-hatszor Romániába, Temesvár, Déva, Arad és Nagyszentmiklós piacaira. Ez a kemény munka egyszerre legfeljebb két napig tartott s élménydús volt. Az esett nehezemre, hogy azokat is másfelé vezették az érdekek, akiket joggal tarthattam barátainak. Az

egyedüli író, aki engem Becskerekén járván fölkéréselt, Tari István volt. Viszont Csorba Béla meghívott az Új Symposion jövőjével kapcsolatos tanácskozásra Újvidékre.

Zrenjanin belügyeseinek ellenszenvét főleg azzal fokozhattam, hogy amikor a nyolcvanas évek közepén (ötödmagammal!) el akartak helyezni, nem reagáltam az idézésükre. Az kevés lehetett nekik, hogy 1983-ban – viszonylag jó zsoldért – nem merte elutasítani a katonaságtól érkező fölszólítást – a tartalékosok századosanfolyamát is elvégeztem Szarajevóban. Igaz, megbízhatatlan lévén, beosztást (hála istennek!) nem kaptam, tehát kapitánnyá sem léptethettek elő. (Ez később a polgárháború idején vált időszerűvé, ám én ekkor már kockáztatva, hogy nem fogom megkapni a számomra egzisztenciális fontosságú útlevelet, ellenálltam. Hiába kerestek tehát öt ízben is a lakásomon. Nem akartam a testvérgyilkosok bűnrészeséje lenni.)

Ezek után nem volt más választásom, minthogy távozzak a Bánság fővárosából. 1988 őszén még egy kísérletet tettem Újvidéken a Forum Könyvkiadóban, de most nem főszerkesztőnek pályáztam, mint néhány évvel korábban. Bordás Győző, aki hajdanában szorgalmas tagja volt a feketicsi önképzőkörünknek, Mladen Leskovacnak, a főnöke apósának műveit ajánlotta fordításra. Megköszöntem. Egy évvel később, amikor már Szabadkára költöztem, Ács Károly levélben értesített, hogy kiadnák a verseimet. (Abban az időben, amikor az én írásomat kihagyva készítettek olvasottsági fölmérést a 7 Napban, s amikor Dévavári Zoltán és Dudás Károly megmagyarázta: nekem a kritikáim jelentősek, ne írjak /ironikus-szatirikus/ verseket. Különben abban az időben látott napvilágot az Üzenetben a Fehér Ferenc haláláról megemlékező versem, amelyet tudtom nélkül a budapesti Látóhatár is leköszönt.) Azóta néhányszor már hozzáláttam a verseim kiválogatásához. Leginkább azonban úgy gondoltam, hogy fontosabb dolgom is van a kiadásuknál.

Igazságtalan lennék a Forum Könyvkiadó iránt, ha elhallgatnám, hogy Rezervátumbeli magánvélemények című, vajdasági magyar prózai műveket értékelő tanulmánykötetem 1992 óta csupán azért nem hagyja el a nyomdát, mert néhány mondatot a bevezetőben nem vagyok hajlandó megváltoztatni. S a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság könyvsorozatában is már évek óta megjelent volna a Kétarcú vitalizmus című, nagy magyar írókat tematikailag és motívikusan elemző tanulmánykötetem, ha a recenzensek által jóváhagyott anyagot nem kértem volna vissza azzal,

hogy a viszonylagos teljesség érdekében még két-három írással bővíteni fogom. Sajnos, erre sem volt mind a mai napig időm.

Egy ideig haboztam, hogy Budapestre menjek-e vagy Szabadkára. Több mint egy évig (1990 őszétől) a jugoszláv–magyar művelődési csereakciónak köszönhetően (s annak, hogy a jugoszláv belügy a háború előtt szabadulni igyekezett a magamfajta gyanús értelmiségiektől) Budapesten (a Stefánián) volt lakásom. Ebben az időben a Soros Alapítvány Farkas Geiza munkásságát fölölélő tervem alapján („pályadíj” címén) egy évig tekintélyes összeggel támogatott, s így befejezhettem, a délvidéki magyar irodalomról utóbb készült összefoglalóm alapozását.

Annak ellenére, hogy nekem nem lettek volna különösebb anyagi gondjaim Budapesten, még a nyolcvanas évek végén Szabadka mellett döntöttem és Palicson vásároltam villát gyümölcsössel. Kezdetben, a VMDK térhódításának idején azt hittem, közegemre találtam, s belevetettem magam a művelődésszervezésbe. Akkor még nem sejtettem, hogy átvedlett politikusainknak könnyen mozgatható emberek kellene, s a saját fejük szerint gondolkodókat legszívesebben át tessékelnék a határon. Én ennek ellenére sem áskálódtam, s nyílt, konstruktív, érvelő, értékorientált kritikára törekedve elleneztem a pártviszályokat.

A belügy természetesen Palicson is szem előtt tartott.

Egyik szomszédom, akinek mint jó szakembernek kényszerből kellett a rendőrség érdekeinek megfelelően elhelyezkednie, lelkiismeret-furdalásában bevallotta, hogy feladatként kapta az én megfigyelésemet. Arról kell neki jelentést tennie, hogy kik szoktak ellátogatni hozzám.

Az írásaimnak ekkor is nagyobb keletje volt Magyarországon, mint a Vajdaságban. A kilencvenes évek elején az újvidéki Híd folyóirat szemlélete változatlanul idegen volt számomra, a szabadkai Üzenetet pedig megszüntette a városi önkormányzat. A zsurnálkritikáim egy ideig még megjelenhettek a 7 Napban, viszont a Magyar Szó legfeljebb a problémákat elkenő írásokat lett volna hajlandó tőlem közölni. Ezért én – a megélhetésemet is szem előtt tartva – magyarországi folyóiratokban (Kortárs, Magyar Napló, Hitel, Világszövetség, Magyar Fórum, Szivárvány, Életünk, Forrás, Alföld, Tiszatáj) jelentettem meg számos terjedelmesebb kritikámat. A Tokaji Írótabornak 1992-től 1998-ig a törzsvendége voltam, úgyhogy a kultúrámról és irodal-

munkáról tartott beszámolóim, hozzászólásaim rendszeresen napvilágot láttak az évkönyvekben.

Mégis: amibe Nagybecskerekben belebuktam, az Szabadkán látszólag sikerült. 1991-ben – a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság keretében – megalapítottam a Szabad Líceumot. Ennek a mai napig vitatribün jellege (is) van, mivel a szerintem lelki beteg magyarság gyógyulásának fontos föltétele a nyilvánosság előtti, nyílt eszmecsere. Az emberek megszólaltatása könyvek, írások és létfontosságú művelődési gondok kapcsán. Az előző évtizedek ideológiai dresszúrája és a polgárháború azonban megtette a magáét: ha érzékenyebb-veszélyesebb témát taglaltunk, a pedagógusok és a diákok közül alig jelent meg valaki ezeken a kéthetenként tartott rendezvényeken.

A rettegéshez és a nélkülözéshez egyre inkább új lelki teher társult: a VMDK-ban önző pártpolitikai érdekek gyöngítették a magyarság önvédelmi akcióképességét, a médiákiban rendre személyeskedő vádak jelentek meg, lejáratva az addigi tekintélyeket, lejáratva a reménykedők lelkesedését, így aztán, annak ellenére, hogy az önkormányzat később anyagilag támogatta a Szabad Líceumot, a politika lényegében nem adott az itt megnyilatkozó értelmiség szavára. Mert követelésünkre az Üzenet folyóirat újraindult ugyan, de a magyarországi és vajdasági visszarendeződés következményeként, az oligarchia érdekeinek megfelelően, ismét elhallgatta a kultúra vitális kérdéseit. A magyar színház is ismét működni kezdett, ám a repertoárjában alig szerepelnek a vajdasági magyarság lélekállapotának és valóságos igényeinek megfelelő, komplex kisugárzású darabok. A tanítóképzés az évekig tartó huzavona után visszatért ugyan Szabadkára, de – ahelyett, hogy magyarországi tanárokat is alkalmaztak volna – az elidegenítés változatlan szellemében főleg azok okítják a leendő tanítókat, akik akadályozták ennek a kulcsfontosságú intézménynek a Szabadkára való visszakörülését. A magyarországi tankönyvek behozatalát sem tartják kellő nyomatékkal napirenden. S a nyári Kosztolányi Dezső Irodalmi Táborban a nagy érdeklődés dacára a nyolc nap kevés ahhoz, hogy a fiatalok nemzeti kultúrájukban találhassák meg önmagukat. S a tetejében 1999 óta a szabadkai városi önkormányzat a háború okozta anyagi nyomorra hivatkozva nem támogatja többé ezt a rendezvényt.

Emellett a szabadkai Városi Könyvtár (ahol végül művelődésszervezőként és kutatóként 1996-ban munkaviszonyba léptem) anyagiak hiányában és a behozatali engedélyt nélkülözve nem vásárolhat magyar-

országi könyveket. Hiába próbálkoztam személyesen az alapítványoktól kapott könyvek áthozásával, néhány eredményes út után a szállítmánnyal együtt visszaküldtek a szerb vámosságok.

Az elmondottak alapján világos, hogy én nem voltam s nem is vagyok „Szabadka-párti” – Újvidék ellenében. Ahelyett, hogy a hibáiból erényt fabrikáló lokálpatriotizmus híve lennék, egy virtuális szabadkai-ságnak és Tisza-partiságnak voltam és vagyok a híve. Jugoszláviában ugyanis mindenekelőtt Szabadkán és Zentán lenne megalapozható a vidékünkön élő magyarság kulturális és egzisztenciális önvédelme. (Zárt-ság, provincializmus és szeparatizmus nélkül! Korántsem erőszakolva, de serkentve azt a politikai, gazdasági és kulturális folyamatot, amely előbb-utóbb az Egyesült Európába vezet bennünket.)

Ezért talán érthető az a gesztusom, hogy amikor 1992-ben Jung Károly estje a Szabad Líceumon véget ért, s az azt követő csevegés közben befolyásos vendégünk az újvidéki Magyar Tanszéken esedékes nemzedékcsere-t említve megkérdezte, mit szeretnék tanítani, én azt válaszoltam: huszadik századi magyar irodalmat, s másnap változatlan élességgel folytattam az újvidéki magyar kultúra lényegének tudatosítását a cikkeimben. S akkor sem kicsinyes számítás vezetett, amikor (szintén a kilencvenes évek elején) nem reagáltam Végel Lászlónak (a Soros Alapítványnak) egy könyvkiadói vállalkozásra buzdító ajánlatára. De az is egyértelmű: miért nem támogatta ezután az én kutatásaimat a néhány éve új nevet fölvevő Soros Alapítvány; s ugyanakkor miért fogta pártomat néhány évben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány.

A vajdasági irodalomtudomány szemlélete – sajnálatosan – alig változott. Pedig kultúránk gennyzacsokójának közepébe metszettem bele, amikor 1992-ben A muzáj-Herkules címen tanulmányokat írtam a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti kulcsfigurájáról, az addig homályban hagyott Szenteleky Kornélról. Dokumentumok alapján vitatkozva e pályával kapcsolatos előítéletekkel. A kommunista érában elefántcsonttoronyba zárkózott vajdasági irodalomkritika annak az irodalomtörténeti összefoglalómnak sem örült jobban, amelyet kritikusi munkásságomat összegezve, Magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig címen a budapesti Bereményi Könyvkiadó fölkerésére írtam – 1993-ban. S a vajdasági költők műveiről főleg a kilencvenes években készült, utóbb Lefojtottság címen kiadott bírálataim is többnyire ellenér-

zést váltottak ki a körülmények által nyomorgatott, megalkuvó kultúrfelelősökben.

E sorok írása közben jut tudomásomra, hogy Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténetének legújabb kiadásában teret szentel e könyveim ismertetésének, annak ellenére, hogy alapkonceptióm az övével ellentétes. Könnyen szerezhethet érvényt a pluralizmus elvének, hiszen a vajdasági magyarság elidegenedésének folyamata visszafordíthatatlannak látszik. Az újvidéki központú csúcsértelmiség inkább cinikusan mellébeszél, minthogy az egyedül célszerű kulturális radikalizmus útjára lépne. Alig akad valaki, aki kellő felelősséggel viszonyulna a vajdasági magyarság pusztulási folyamata lassításának kérdéséhez.

Az 1998-as magyarországi kormányváltás s annak eddigi eredményei mindenestre reményt keltenek, hogy agóniánk a jövőben kevésbé lesz fájdalmas. Ha még sokáig a pénz lesz is főbb érték a drasztikusan lecsökkentett életterű ifjúság számára. Nem függetlenül attól, amit Bori Imre úgy fogalmazott meg, hogy nincs egységes magyar irodalom, ha nem ugyanaz a pénznem csörög a magyarok zsebében.

Ha arra gondolok, hogy kik és miért tisztelnek engem (noha ezt szavakkal vagy tettekkel nem mindig tudják kinyilvánítani), akkor sikeres embernek érzem magam. Pedig ma csupán egyetlen megjelenési helyem van a Vajdaságban: a Hét Nap. Élesebb hangnemmű, politikusainkat érintő cikkeimnek azonban itt is olykor heteket kellett várni a megjelenésre, s közöletlenek is vannak közöttük. A Hídnak, az Üzenetek, a Magyar Szónak nem küldök írásokat, mert csak kevés láthatna közülük napvilágot. Az Új Symposium viszont az évszámok szerint is a fiataloké. S az utóbbi években Magyarországon is óvatosabbak a folyóiratszerkesztők a problémaérzékeny és szókimondó írások közlését illetően.

Jó közérzetemnek a tiszta lelkiismeretemen túl az az oka, hogy nagyszerű érzés abban a tudatban élni: önerőmből, klikkektől és politikai pártokról függetlenül lettem viszonylag ismert és elismert íróvá, esszéistává. Nem vagyok senkinek a lekötelezettje, senkiről sem írok vizsontszolgálatra számítva. Büszke vagyok rá, hogy az általam méltatott írók között jóval több a barátom, mint a politikusok táborában. Ez az attitűd nem sok hivatalos elismeréshez juttat, de minthogy tisztában vagyok vele, leginkább mi a föltétele a díjszerzőseknek, szívesebben maradok továbbra is a garabonciás, a „kultur-fenegyerek” hírében. Tudva, hogy a „durvaságom”-nak inkább a tapintat, mint a keménység a

problémája. Nem csupán határon innen, hanem azon túl is.

A magyar kritikának ugyanis, főleg a lehetséges posztkommunista restauráció miatt, nincs szellem-erkölcsi gerince. Hiánycikk a műélmény kendőzetlenül őszinte, a tudományos kategóriákat csupán segédeszközökkel használó bevallása. S még kevesebb a kritikusnak nem tetsző művek előítéletektől független, körültekintően argumentáló elemzése. A mindenkivel-jóbanlét, a mindent egybeölelés attitűdje ma a betűkultúra eszeveszett utóburjánzása idején legalább annyira káros, mint a klikkérdék szerint vagy izléseltérés miatt kegyetlenül megsemmisítő kritika. Ma a művet létrehozó s a benne megtestesülő értéktelenségek tudatosítására is óriási szükség van.

Visszaidegenedés című válogatott polémiáimat tartalmazó kötetem a Püspöki Kiadónál jelent meg 2000-ben. Nem tudom, vajon ez is úgy jár-e, mint A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig c. Többnyire radikális ártértékeléseket tartalmazó irodalomtörténeti összefoglalóm, amelyet főleg a Hídban támadtak fergetegesen és a folyóirat történetében nem látott terjedelemben. Ha néhány évvel ezelőtt a körülményekhez képest meg voltam elégedve ezzel a reakcióval, most abban bízom, hogy a mostani jugoszláv rezsimváltást követően az én könyvem eszméi legalább részben megvalósulhatnak.

Kritikusaimnak eddig nem volt szabad megérteniük, hogy az én szemléletem teljességigényű. Viszont: noha okvetlenül tudnunk kell, hogy hol jár ma a tudomány Európában és az egész világon – de csak azért, hogy – a hathatosság érdekében! – legyen mit alkalmazni a körülményeinkhez. Irodalmunk a nagyvilágban eltévedve sokszor a teljességről mondott le, amikor nem örömeink is fájdalmaink totalitásában jelenítette meg életünket: érzelmeinket, gondolatainkat, lefojtottságainkat, látomásainkat, óvatosan fölismert erényeinket és rosszul magyarázott hibáinkat. Az ábrázolásbeli szűkösség évtizedeken át lényegesen hozzájárult a társadalmi tudat csonkaságának fokozásához, az iskolai nevelés és tanítás okozta degenerációhoz, aminek következményeként csupán politikai változás kellett az exodushoz.

Engem (naivan) jó értelemben vett karrieristának neveltek. Apám, akit ma, 85 éves korában is – groteszk módon – a munkaneurózis gyötör, az egészséges becsvágyat és a méltányosság hitét alapozta meg bennem.

Gyermekkoromból a protestáns szellem segítőkészségét, a fölvilágosítás ambícióját hoztam magammal. Ebben gyökerezik az, hogy az irodalom engem mindig is a művelődési összefüggéseiben érdekelt. S talán a (legalábbis látszólag) „túlzott magabiztosság” is, amit olykor a szememre vetettek, részben ide vezethető vissza. Meglehet (anélkül, hogy a tudatában lettem volna), legbelül a predestináció elve működtetett engem.

A falumbeliek fölényességre való hajlandósága ugyanis nem alaptalan, hiszen annak ellenére, hogy a kétszáz évvel ezelőtt Közép-Bácskában letelepedett őseinket, a még vagyontalan telepeseket a szabadságharc idején a svábok és a szerbek teljesen kifosztották, s hogy a két háború között nagy nyomás nehezedett rájuk, a bölcs Ágoston Sándor püspöknek köszönhetően a feketehegyieknek a második világháború idején még polgári iskolájuk (!) is volt, amelyet a szomszéd falvakból is látogattak a más vallású diákok. Szülőfalum, ahol ma már talán két és félezer magyar sem él, ma is a jugoszláviai protestánsok központja s nemzetközi ökumenikus jellegű rendezvények színhelye. S az utóbbi években a falu világi művelődési élete is föllendült. Hetente tartanak legkülönbébb előadásokat s évente a tartományi szintű Podolszki József – emléknapot is megrendezik. (Ennek az ünnepnek a Szabad Líceum volt a kezdeményezője Szabadkán 1996-ban.)

Nem tagadom: számomra az lesz igazán nagy nap, ha a tartományi előjáróink és Feketehegy politikai vezetői megemberelik magukat és a magyar nyelvű oktatás magyar igazgatót kap, véget vetve a több évtizede tartó megaláztatásnak.

Akik a Tito-korszakban éltek, azoknak aligha lehet teljesen tiszta a lelkiismeretük. Nekem nagy mulasztásaim, tévedéseim nem lehettek. Már a helyzetem miatt sem, hisz a művelődési életben törvényen kívül voltam. Másoknál jobban kellett vigyáznom, hogy ne hibázzak. Aki ugyanis kockázat nélkül – akár önmaga, akár az újvidéki (ritkábban: a szabadkai) kultúrpolitikus-klikknél poénokat akart szerezni az elmúlt negyed évszázadban, netalán valamely értékelésemben alaptalannul mellőzve, esetleg támadva érezte magát, esetleg bizonyítani akart a főnökeinek, vagy magasabb beosztásba akart jutni, az könnyen megtámadhatott!

A személyeskedésen túlemelkedő vita ritkán alakulhatott ki, mert többnyire nem azzal vitatkoztak, aki az írásaimban voltam, hanem akit belelátni akartak vagy kényszerültek a szövegembe. A nálunk társadalmi-történelmi okokból túlfejlődött irigykedésre való haj-

lam is sokszor befolyásolta őket. Úgyhogy olykor éreztem: a doktorátusomból több károm van, mint hasznom, pedig a helyzetem miatt rosszul esett, amikor az utóbbi tíz évben, érveket nem találva a fejtegetett téziseim ellen, néhány ízben alattomosan a tudományos fokozatomat igyekeztek eltagadni.

Az igazságérzet azonban a káderekben is működött valamiképpen. Ha találkoztam velük, rendszerint zavarba jöttem, s még ha nem is terelődött a helyzetemre a szó, közvetett mentegetőzésként rögtön a bajaikkal, betegségeikkel hozakodtak elő. Jellemzően alig jutott eszébe valakinek, hogy fölvesse: mennyit nyerhetett volna kultúránk, ha az én autonóm emberre esküvő művelődési koncepcióm veszi kezelésbe a vajdasági magyar nyomorúságot. A determináltságok, a merev szükségyszerűségek töltötték ki alibiként kádereink tudatát. Ha élesebb (becsületesebb) hangnemben akartam írni valamely vezető tekintélyünk művéről, leginkább az volt a szerkesztői ellenvetés, hogy az illető (nagyon) beteg. S én – mivel a szorongás mellett az együttérzés is mindig működött bennem – leginkább engedtem a félrevezetésnek. Pedig a halálos betegek továbbra is tették s még most is teszik a magukét. Engem pedig másik oldalról még inkább furdalt a lelkiismeret: ahelyett, hogy filantropikusan (gátlásosan) engedtem a belémnevelteknek, sokszor keményebben kellett volna írnom. Mert én többnyire, ha egy ember egyetlen műve volt is írásom ürügye, a művelődésben tipikusnak tartott jelenségekre igyekeztem utalni.

Vétkemnek azt tartom, hogy időnként – a még kegyetlenebb leszámolástól félve – hallgattam. Ennek ellenére a jugoszláviai magyar kultúra dekadenciáját számos írásomban kimutattam, s emiatt már a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján defetistának tartottak. Az idő viszont engem igazolt.

Mivel a Forum kultúrbürokráciája nem ismerte el a másságot, nekem az anyagiak miatt pályát kellett volna változtatnom. Annál is inkább, mert nem egy esetben az általam megpályázott szabad állást munkaviszonyban levő, jó kádernak bizonyult ismerőseim (olykor barátaim) foglalták el. Attól, hogy meg szokták csodálni a munkabírásomat, még fölkapott volna az állam. Hogy erre nem került sor, azt részben rendezett magánéletemnek, részben pedig németországi, gyermektelen apai nagynénémnek köszönhetem, aki annak idején apámhoz hasonlóan sváb élettársat választott, s miután itt a második világháború után tönkretették őket, a férjét követve kivándorolt Nyugat-Németországba. Áldja meg az Isten!...

Életformámnak köszönhetően mind a mai napig egészséges vagyok. „Agyonolvasottságom” következtében túlfellett empátiám lehetetlenné teszi, hogy gyűlölködő legyek. Főleg a mai körülmények között nincs személyes okom, hogy bosszút álljak azokon, akik útját állták a szabad gondolatnak, az érdem szerinti érvényesülésnek. Könyvtárbeli művelődésszervező tevékenységem mellett A magyar irodalom és kultúra eszméletörténete a Vajdaságban 1945-től napjainkig címen terjedelmes monográfiát írok. Nagy-nagy tárgyilagosságigénnyel eddig szinte folyamatosan kendőzgetett beteg lényegünket igyekszem megközelíteni. A tanulás érdekében. A magyarországi, de titkon a szerb olvasó érdeklődésére is számítva.

A Városi Könyvtár vezetősége nem akadályozza a munkámat. Viszont nem is igen segítheti, mert a mind a mai napig hatékony belgrádi központ ún. jugoszláv politika érvényesítésére kötelezi. Ez az, amellyel 1993-ban az igazgatói állásra való pályázásom során nem tudtam egyetérteni, s annak ellenére, hogy a pályázók között kimagaslott a képzettségem, mégsem engem nevezett ki a belgrádi minisztérium. A bemutatkozó beszélgetésen szembe kellett szegülnöm a nagy-szerb politikával, amely az én fölfogásom szerint bürokratikus és fasisztoid, mivel ahelyett, hogy ténylegesen segítené a nemzeti kisebbségeket fönmaradásukban, lehetővé téve az anyanemzetükkel való minél szorosabb kapcsolatokat, módszeresen akadályozza azoknak kialakulását. (Jellemző, hogy nekünk még a zentai könyvtárral való kapcsolatunk sem lehetett zökkenőmentes.) Szabadka lakosságának kb. 50%-a délszláv és ugyanennyi magyar, következésképp a könyvellátásnak, a műsorszervezésnek is tükröznie kell ezt az arányt, még akkor is, ha az államnacionalizmus elidegenítő manőverei, köztük a megfélemlítettség az elmúlt évtizedekben csökkentette is a magyar olvasók érdeklődését. Vagyis a könyvtár egészséges működése szempontjából teljesen mindegy, hogy városunk melyik országhoz tartozik, hiszen nekünk a könyvtárlátogatók minél körültekintőbb, állami, pártpolitikai, nacionalista stb. érdekektől független ellátása a feladatunk. A humanum és az erkölcs iratlan szabályainak megfelelően.

Az általam irányított Szabad Líceum-előadások – olykor a Horváth Emma szavalócsoportjával (Csáth Kör) vagy másokkal közösen – a magyar értelmiség (könyvbemutatók, művelődési események, intézmény-átalakítási kérdések által való) szóhoz juttatásával az elmúlt évtizedek kommunista, majd nemzeti szocialista

rombolásainak helyén próbálnak építeni valami életet serkentőt, tartós értékűt. A Városi Könyvtár viszont – az általa kötelezőnek tekintett belgrádi etnocid irányvonalat követve – akkor sem pénzelhette programjainkat, amikor még rendelkezett anyagi eszközökkel. Akkor anyagi támogatást a szabadkai városi önkormányzattól és az Illyés Közalapítványtól kaptunk. Újabban csupán az utóbbtól és a VMMSZ által a NKÖM-től jutunk szerény pénzösszeghez.

Említett irodalmi és kultúrszociológiai projektomat nem mindenki nézi jó szemmel a munkahelyemen. Önmagában az is sokat mond a helyzetemről, hogy nekem a saját, otthonról hozott komputeremen kell dolgoznom. Ebből kifolyólag, mivel eleve tisztában voltam vele, hogy milyen körülmények között adatott élnem és dolgoznom, nem ért nagy kár, amikor (Koštunica diadalmaskodásának napjaiban) két diszketet ismeretlen tettes – feltehetőleg a nagyszerb állampolgár védelme magyarul is tudó embere – megsemmisített. Ha többéves munkámat nem teheték is tönkre, annál többet ártottak önmaguknak, így egyértelműen kiderült, hogyan viszonyul a balkáni állampolitika Szabadkán is a humanista, etikai alapozottságú értékrendjében nemzetfölötti, ám a nemzeti kultúrát a maga teljességében vállaló tudományos törekvéshez, amely a kabinetkerekteken túllépve az élet minőségének javításához igyekszik hozzájárulni.

Ma azért jobb a pozícióm ahhoz képest, hogy néhány évvel ezelőtt az egyik belügyesünk – mivel cáfoltam a kijelentését, hogy a magyarok 1956-ban telepedtek le a Vajdaságban – rám akart támadni. Igaz, az

ellentmondásomat a megértésemmel egészítettem ki, mondván, hogy a papagájok mindig ártatlanok. Ti, a magyarok vajdasági teljes gyökértelességének teóriája a szélsőjobboldali Šešelj nevéhez fűződik.

Az is jól esik, hogy a kezdeti (1996-1998) huza-vona után mikor államvizsgát akartak a nyakamba varrni, miközben én csak arról voltam hajlandó tárgyalni, hogy nem leszek szigorú, ha jönni fognak hozzám vizsgázni e vidék kultúrtörténetéből – végre elismerik a doktorátusomat. Aki ugyanis ezzel az „első akadémiai” fokozattal rendelkezik, az mentesül az államvizsga kötelezettsége alól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kívülről kapott anyagi támogatás mértéke szerint szerkesztett Szabad Líceum szerves tartozéka a könyvtár munkaprogramjának. Ez csupán tolerált tevékenység, miként a tanulmányírásum is. A régió művelődési érdeke ugyanis még nem kapott helyet a könyvtárszabályzatban.

Valószínű, hogy a következőkben, különösen ha egy új, teljesen nyitott hetilap indulna, a hozzám hasonlóan gondolkodókkal előbbre vihetnénk kultúránk ügyét. Az eddigi tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy az eltorzult tudatú jugoszláviai magyarság vezető pártja, a VMSZ a csoportérdeke szerint továbbra is látogatokkal fogja elkápráztatni a választóit és érdemben alig tesz majd valamit a tartományunkban élő magyarok anyagi, erkölcsi és szellemi romlásának megállításáért.

Ezt tudva a magamét (az autonóm egyén, autonóm nemzet, autonóm kultúra fontosságát) kell hajtogatnom, amíg és ahol van erre lehetőségem.

**2000 őszén a Magyar Írószövetség fölkérésére a chicagói North Western Egyetem részére készült szöveg.*